

LÁSZLÓ IMRE (Debrecen)

Yksilöllinen ja yleinen eurooppalaisessa kirjallisuudessa: esimerkkejä Suomen ja Unkarin kirjallisuuden kansallisista paradigmoista

Vertaileva kirjallisuustiede asettaa yksittäiset kulttuurit kansainväliseen suhdeverkostoon, mutta se auttaa myös ymmärtämään kirjallisuuden kehityksen erityispiirteitä. Omaperäisyys tulee esiin vain siellä, missä kirjallisuus eroaa muista, ja sen jäljittäminen on mahdollista ainoastaan vertailun kautta. Niinpä Unkarin kirjallisuuden kehityksen erityisyys näyttäytyy vain silloin, kun sitä verrataan muihin eurooppalaiseen malleihin.

Unkarin eepinen proosa kehittyi ratkaisevasti 1800-luvun keskivaiheilla. 40- ja 50-luvuilla Zsigmond Kemény, Miklós Jósika, Mór Jókai ja József Eötvös loivat Walter Scottin, Victor Hugon, Charles Dickensin sekä useiden muiden kirjailijoiden innoittamana hyvin rikkaan romaanikirjallisuuden. Kansalliseepoksen puute innoitti jonkin aikaa monia maahantuloaiheisen sankarirunoelman kirjoittamiseen (esimerkkinä mainittakoon Mihály Csókonai, Mihály Vörösmarty ja vielä 1800-luvun toisella puoliskolla János Arany), mutta kansallisen jatkuvuuden varmistamisesta tuli yhä enemmän historiallisen romaanin tehtävä. Tämän ja Jókain saaman valtavan suosion ansioksi voidaan lukea se, että koko viime vuosisadan ajan romantiikka hallitsi unkarilaista romaanikirjallisuutta ja että realismi sai jalansijaa vasta 1900-luvun alussa. Paradigmanmuutoksen viivästyminen johti myös Gyula Krúdyn proosalle tyypilliseen, monessa suhteessa aikaansa edellä olevaan uni- ja muistelutekniikkaan.

Suomalaisen lajikehityksen erityispiirteet ovat tätä vasten silmiinpistävät. *Kalevala* teki taide-eepoksen tarkoituksettomaksi, eikä romanttista, historiallista romaania enää tarvittu kansallista perinnettä vahvistamaan. Vaikka sen puuttumista

1800-luvun lajien joukosta voidaan pitää puutteena, sillä on hyvätkin puolensa: se mahdollisti suomalaisen realistisen proosan esteettömän kehittymisen vuosisadan vaihteessa.

Lajien näkökulmasta Suomen ja Unkarin kirjallisuudessa on olemassa sekä yhtäläisyyksiä että eroavuuksia osoittavia aikakausia. Keskiaikaisen latinankielisen kirjallisuuden lajit ovat lähes samoja: legendoja, virsiä, saarnoja jne. Tämä on luonnollista, sillä ovathan Länsi-Euroopasta perityt, kristillisen kirkon ja uskonnollisen kulttuurin yhtenäisyyttä korostavat lajit samoja. Erot näkyvät selvästi Itä-Rooman eli Bysantin kulttuuripiirissä, jossa läntisestä eroavan kehityksen vuoksi ei ole renessanssia eikä myöhemmin reformaatiota, mikä puolestaan lyö leimansa (eikä vain negatiivisessa merkityksessä) esimerkiksi venäläiseen kirjallisuuteen.

Unkari ja Suomi sijaitsevat maantieteellisesti kaukana toisistaan, eikä maiden välisistä yhteyksistä tai kulttuurisesta liikenteestä niiden välillä tiedetä ennen 1700-lukua. Suuri osa sekä unkarilaisista että suomalaisista papeista opiskeli Saksassa, joka on suhteellisen lähellä kumpaakin maata. Tällä oli tunnetusti merkittävät seuraukset reformaation aikana, kun Lutherin opit levisivät vuoden tai kahden viiveellä Suomessa ja Unkarissa. Reformaation ajan tyypilliset lajit ovat kummassakin maassa pitkälti samat. Mutta koska Suomessa ei ollut vastareformaatiota eikä jatkuvia uskonkiistoja, muun muassa kiistakirjoitukset tai oppikiistoja käsittelevät näytelmät eivät saaneet yhtä merkittävää osaa kuin unkarilaisessa kirjallisuudessa.

Saksalaisesta kirjallisuudesta ja Lutherilta saatu yhteinen inspiraatio näkyy myös tavassa, jolla äidinkielenen kulttuuri puhkeaa kukoistukseensa protestanttisen uskon nimissä (raamatunkäännökset). Reformaatiosta alkava perusteellinen tutkimus paljastaa lukemattomia yhtäläisyyksiä. Mielenkiintoisin tuntemani esimerkki on se, että Juhana Cajanus, joka kirjoitti väitöskirjansa *De anima mundi* vuonna 1672 (Laitinen 1981, 98), ei ollut vain János Apáczain aikalainen, vaan hänkin piti esikuvanaan Descartes'ia. Cajanuksen merkitys Suomen tieteenhistoriassa on samanlaatuinen kuin Apáczain Unkarissa aikana, jolloin kirjallisuus ei vielä suuresti eronnut tieteestä. (Länsi-Euroopassa tämä tapahtui aiemmin.)

1600-luvun kirjallisuuden lajit eroavat siis samalla tavoin länsieurooppalaisista lajeista kuin sittemmin 1700- ja 1800-luvun kansallistunnon heräämisen seurauksena syntyneet lajit. Ei ole sattumaa, että Kai Laitisen kirjallisuushistorian 1800-luvun ensimmäistä puoliskoa käsittelevä jakso on nimeltään ”Kansakunta etsii identiteettiään”. Turun romantiikka ja Lauantai-seura yhdistävät suomalaisen kulttuurin edelläkävijöitä samaan tapaan kuin Unkarissa Kazinczy-piiri ja myöhemmin Kisfaludy-seura. 1800-luvun ranskalaisesta tai englantilaisesta kirjallisuushistoriasta puuttuu ymmärrettävästi tämänkaltainen identiteetin korostamisen tarve, mutta piirre löytyy esimerkiksi skotlantilaisilta kirjailijoilta kuten Robert Burnsilta ja saman ajan venäläisiltä, Puškinilta ja Gogolilta.

Itsensä periferiaan ahdistetuiksi tuntevien pienten kulttuurien itsemäärittely ja kirjallisuuslajien kehitys tapahtuvat omaperäisten hierarkioiden alaisuudessa. Niinpä myös eroavuudet ovat ilmeisiä ja esimerkiksi Sándor Petőfin muotoilema unkarilainen romantiikka on aivan toisenlaista kuin vaikkapa ranskalainen romantiikka. Kirjallisuudessa sekä yhtäläisyydet että eroavuudet ovat todistusvoimaisia. Niin András Fáy kuin Topeliuksenkin sadut saivat aikanaan omat lukijakuntansa. Fáyin saduilla oli István Széchényiin niin itsetuntoa herättävä vaikutus, että ne kannustivat hänet (hänen oman tunnustuksensa mukaisesti) yhteiskunnalliseen toimintaan. Vastaavasti myös Topelius eteni tanskalaisen H. C. Andersenin jälkiä. Hänen vaikutuksensa oli ennen kaikkea kieltä ja lajia luova. Suomen runouden kehitykseen on vaikuttanut merkittävästi Eino Leino. Kuitenkin juuri Leinolla ja Endre Adylla, toistensa aikalaisilla, länsieurooppalaisen runouden ja aatehistorian virtauksiin liittyvinä runoilijoina, on useita yhteisiä teemoja ja runouden lajeja. Vastaavasti myös poeta doctus V. A. Koskenniemen konservatismi antaa äänen samoille arvoille ja perinneaineksille oppositiossa Leinoon nähden kuin meillä Mihály Babits Adyn suhteen. Mainittakoon myös, että Mihály Vörösmartyn *Szózat*in (Herätyshuuto) ruotsinkielinen käännös inspiroi aikoinaan Runebergiä *Maamme-laulun* kirjoittamiseen.

Kansallisista talonpoikaisperinteistä jatkuvuutta ja kestävästä kehitystä toivova unkarilainen kansankirjailijoiden liike, János

Kodolányi, mutta myös muut, löysivät jälleen henkilökohtaisissa suhteissaan taistelutovereita maailmansotien välisestä Suomesta, vaikka lajit olivatkin erilaiset. Maailmankirjallisuuden tasolla maaseudusta kirjoittivat sekä Zsigmond Móricz että F. E. Sillanpää, edellinen draamalle ominaisella tiiviydellä, jälkimmäinen hiljemmin, lyysisemmin ja modernimpaa tunnelmaa luoden. Kun tutkitaan 1900-luvun alun proosaa Suomessa ja Unkarissa ja verrataan sitä vaikkapa puolalaisen Wladyslaw Reymontin teoksiin, saadaan joukko sellaisia yhteiskunnallisia, psykologisia, metafyyysisiä ja kielellisiä eroja, jotka pitkään määrittivät niin suomalaisen kuin unkarilaisenkin kirjallisuuden kehitystä.

Myös proosassa 1900-luvulla tapahtunut paradigmanvaihdos, joka tavallisesti kytetään James Joyceen, kosketti näitä kahta kansalliskirjallisuutta eri tavoin. Suomessa oudoksuminen kesti kauan (Laitinen 1981, 214). Vasta Volter Kilven sisäiset monologit ja yksityiskohtainen kuvaus hänen *Alastalon salissa* -nimisessä romaanissaan on totuttu liittämään Joyceen. Paradigmanmuutos, jos siitä ylipäättänsä voidaan puhua, on teoksessa kuitenkin myös kansallinen, koska tiivis, tietoisuuden liikkeitä seuraava tyyli kuvastaa lounaissuomalaisen saariston merimiesten ja talonpoikien maailmaa. Kai Laitinen kirjoittaa osuvasti, että näyttää siltä kuin näkisimme Marcel Proustin kotikutoisissa sarkavaatteissa tai James Joycen suomalaisen maalaistalon tilavassa tuvassa. (Laitinen 1981, 290.) Unkarissa Joycen seuraajana pidettiin 30-luvulla Miklós Szentkuthya, 50-luvulla *Paulan tähden* (Disznótorin) kirjoittajaa Magda Szabóa ja 70-luvulla romanialaista János Pusztaita. Szentkuthyn barokkisurrealismi ja hänen kulttuurihistoriallinen siansaksansa eroavat kuitenkin Joycen mallista, samaan tapaan kuin Szabón perinteinen kielenkäyttö ja kuvaus tajunnanvirtatekniikkaan yhdistettynä tai Pusztain kokeellisuus, jossa yhdistyvät runsas, pirstaleinen esitystapa ja sosiografian tiiviys.

Eeppisen lajin säilymisen, sen muunnosten tarkastelun, eurooppalaisiin malleihin vertaamisen ja eroavuuksien etsiskelyn kautta voidaan itse asiassa kirjoittaa kansalliskirjallisuuksien historia. Siitä, millaisia mahdollisuuksia tähän on suomalaisunkarilaisessa vertailusuhteessa, on paras tuntemani esimerkki Lajos Szopori Nagy'in tutkielma *Osztrák-magyar tintaceruza és*

egy finn csizmapár vándorlása a háborúban (Itävaltalais-unkarilaisen mustekynän ja suomalaisen saapasparin vaellus sodassa). (Szopori Nagy 1987, 195–215.) Tutkielmassa käsitellään kahta romaania: J. Jenő Tersánszky *Egy ceruza története* -nimistä romaania (Mustekynän historia, 1948) ja Pentti Haanpään *Yhdeksän miehen saappaita* (1945). Kumpikin on sotaromaani, ja narratiivinen näkökulma perustuu samaan ideaan, henkilöltä toiselle kulkeutuvan esineen motiiviin. Nämä kaksi kirjailijaa eivät tunteneet toistensa teoksia. Mosaiikkimainen rakenne ja erikoinen näkökulma johtavat sekä yksilölliseen lajimuunnelmaan että luovat erinomaisen, yleisen vertailumahdollisuuden niin yhteiskuntahistoriallisesta kuin lajiteoreettisestakin näkökulmasta. Mielestäni joidenkin kirjallisuuden kausien todellinen luonnehtiminen voi onnistua parhaiten lajimuutosten välivaiheita, suhteita ja dynamiikkaa havainnollistamalla. (Fowler 1982.)

Kansallisten kulttuurien kehitysmalleja ja suuntauksia sekä kirjallisuuden paradigmoja, niiden muutosten yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia voidaan pääasiassa vertailla tekemällä tunnetuksi kyseessä olevan kirjallisuuden erityisasemaa ja tehtävää. Kulttuuri, joka ei ole selvillä omasta erityislaadustaan ja sitä muista erottavista piirteistään, joutuu kohtaamaan yhdenmukaistumisen ja erityispiirteidensä menettämisen uhan. On myös yleisesti tunnettua, että maailmankulttuuria eivät rikastuta toisiaan kasvavassa määrin muistuttavat kulttuurit, vaan erityisyytensä tunnistavat ja hyväksyvät kulttuurit.

Suomentanut Mira Hänninen

Lähteet

- Fowler, Alastair 1982: *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes*. Oxford.
- Laitinen, Kai 1981: *A finn irodalom története*. Ford. Javorsky, Béla. (Alkup. Suomen kirjallisuuden historia.) Budapest.
- Szopori Nagy, Lajos 1987: *Egy osztrák-magyar tintaceruza és egy finn csizmapár vándorlása a háborúban*. Filológiai Közlöny.

NYUGAT

FŐSZERKESZTŐ:

IGNOTUS
SZERKESZTŐK:

FENYŐ MIKSA ÉS OSVÁT ERNŐ

TARTALOM: AMBRUS ZOLTÁN: Utazás egy cukrosbolt körül. (Első közlemény.) — IGNOTUS: Jegyzetek (Tisza István és a nemzetiségi kérdés.). — KORTSÁK JENŐ: A kövér lány. (Novella.) — TELEKES BÉLA: Az én utam. (Vers.) — SCHÖPFLIN ALADÁR: Új egyetemek. — LACZKÓ GÉZA: Magyar író magyarsága. (Párbeszéd.) — ADY ENDRE: Versek. — LENGYEL GÉZA: A múlt emléke. — DIENES VALÉRIA: A nirvána felé. (Párbeszéd.)

FIGYELŐ: Magyar Imperialismus (HALÁSZ IMRE). — Az Ehrlich-Gy. (BRÓDY SÁNDOR). — Lucia, Binet Valmor regénye (ADY ENDRE). — Levél: Leasszal Annának (DIENES VALÉRIA). — Emlékezés Kiss Károlyra (BÁLINT ALADÁR). — Szilágyi Géza: Lepel nélkül (HAGY LAJOS). — Herczeg Ferenc: Szélek szárnya (KARINTHY FRIGYES).

SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL BUDAPEST
MÉRLEG-UTCA 9. I. EM. ELŐFIZETÉSIÁRA EGY ÉV-
RE 20K. FÉLÉVRE 10K. EGYES SZÁM ÁRA 1Kor. MEG-
JELENIK MINDEN HÓNAP 1-ÉN ÉS 16-ÁN.